

Gonzalo Pozo

Isaac Deutscher i London under krigsåren

London Review of Books, 2 februari 2023

Den polska judiske författaren och marxisten Isaac Deutscher (1907-19) blev 1927 medlem i det polska kommunistpartiet, men uteslöts 1932 efter att ha kritiserat den stalinistiska uppfattningen som rådde under Kominterns s k Tredje period (1928-1934),¹ enligt vilken socialdemokratin egentligen var ”fascismens moderata flygel”.²

I april 1939 lämnade Deutscher Polen för London, som korrespondent för en polsk-judisk tidning, men när Tyskland i september 1939 invaderade Polen bröts hans kontakter med tidningen och hans livssituation blev kritisk. Men han lärde sig engelska och lyckades till slut livnära sig genom att skriva artiklar för bl a *The Economist*.

Den följande artikeln handlar om Deutschers sista tid i Polen och hans till en början svåra år i London.

Efter artikeln följer lästips som handlar om Deutschers politisk författarskap, som hyllats av många men som också utsatts för en hel del kritik.

Martin F

”Jag måste börja fullständigt ensam”

Isaac Deutscher, senare Trotskijs och Stalins levnadstecknare, befann sig i början av oktober 1938 då radion rapporterade att *Wehrmacht* tågat in i Sudetlandet i den lägenhet i Warszawa, som tillhörde hans bäste vän Bernard Singer, politisk journalist. ”Vi kunde höra nazistledarnas vrålände, bestialiska röster, militärens triumfmarsch och trumvirvlarna, allt lika högt, lika nära som om allt hänt på gatan utanför vårt fönster.” Deutscher vände sig oroligt till Singer: ”Fattar du att inom ett år kommer svastikan att vaja över slottet i Warszawa?” Singer svarade att han blivit galen, men Deutscher uppger att han bara höjde tonen: ”Nej, jag har inte blivit galen ... Varken du eller jag har någon chans att överleva. Och om inte Hitler är här då kommer Stalin att styra den här delen av världen och under Stalin har vi heller ingen möjlighet att rädda våra liv.” I april året därpå anlände Deutscher till London. Han skulle aldrig återvända till Polen.

Deutscher uppger att han ”lämnade Warszawa med den bestämda uppfattningen att Fjärde internationalen var ett totalt fiasko, att den snabbt höll på att urarta till en torr sekt, som jag inte ville ha något att göra med.” På dess grundningskongress några månader tidigare hade de båda polska delegaterna, på Deutschers inrådan, motsatt sig äventyret. Deras argument var att skapandet av en arvtagare till Komintern skedde för tidigt och att ingen betydande del av den internationella arbetarklassen skulle hörsamma Trotskijs maningar. Däremot delade Deutscher

¹ Den ”tredje perioden” behandlas utförligt av Pierre Broué i [Kommunistiska Internationalen 1926-1933](#). Även Fernando Claudíns [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#) innehåller ett läsvärt kapitel om detta (”4. Den politiska krisen”).

² Stalin formulerade det så här i en artikel (”Om den internationella situationen”) publicerad i september 1924: ”Fascismen är den bourgeoisens kamporganisation som stödjer sig på socialdemokratiens aktiva understöd. Socialdemokratin är objektivt fascismens moderata flygel. [...] Dessa organisationer motsäger inte varandra, utan de kompletterar varandra. De är inte motsatser, de är tvillingar. Fascismen är ett informellt block av dessa två huvudorganisationer...” Artikeln finns på engelska i Stalins *Works* vol. VI, citatet på s. 294.

Trotskyjs uppfattning att en period av revolutionär förnyelse närmade sig till följd av den politiska krisen och det annalkande kriget. Han hoppades kunna ägna tiden i London till att skriva ”något som liknade en analytisk ekonomisk historia om ryska revolutionen”, ”rusta sig” intellektuellt för att eventuellt återvända till Polen för att ”vara tillbaka i striden” i ”full stridsmundering”, som han uttryckte det. Han avvisade alla kontakter i London som vännerna i Warszawa erbjöd för att i stället anta de ”ytterst blygsamma ekonomiska medlen” hos den med sionismen sympatiserande polskspråkiga dagstidningen *Nasa Przegląd* (Vår tidskrift), där han varit korrekturläsare i fjorton år och som nu utsåg honom till en av sina Londonkorrespondenter. ”Jag hade det dåraktiga, oersonliga sorts mod som sade mig att jag måste börja fullständigt ensam”, skrev Deutscher.

Han visste inte – fast han skulle inte ha blivit förvånad – att de polska myndigheterna låg steget före honom. Den 12 januari 1939 hade polska utrikesministeriet skickat ett brev till sin ambassad i London försett med stämpeln ”Tajnie” (hemligt). Brevet innehöll en formell begäran om att ”Deutschers aktiviteter på engelskt territorium skulle hållas under observation”. Ett memorandum från polska inrikesministeriet sammanfattade hans ”betydande” roll i det då illegala polska kommunistpartiet och nämnde att han tidigare arresterats för kommunistisk verksamhet (vilket kan ha skett i december 1932).

Nära trettio år senare, den 3 april 1967, började Deutscher, ”under den ensamma och oroliga natten” till sin sextioårsdag, spela in sina hågkomster på band: ”Detta är också en tidpunkt då jag verkligen bör se tillbaka på vad jag gjort, försöka samla mig och också försöka förklara vissa händelser i mitt liv.” Han tillade att hans hälsa ”var rätt bra. Jag lider emellanåt av kärlekskramp, men det har jag gjort i tretton eller fjorton år nu och jag tror att min hälsa bara försämrats obetydligt under de åren ... om jag kan fortsätta i ytterligare tio, kanske fjorton år, på samma sätt kan jag fortfarande uträtta en hel del”. Bandet tycks ha gått förlorat, men hustrun Tamara skrev ner hans ord i september 1967, några veckor efter att Deutscher drabbats av en fatal hjärtattack under familjens vistelse i Rom. I slutet av det hon skrivit ned lämnade hon ett handskrivet tillägg:

Vi levde och arbetade ihop varenda sekund och varenda minut, i ett kvartssekel. Det fanns inte en idé, inte en tanke som vi inte diskuterade tillsammans. Miljontals av dina ord gick genom mina fingrar till de vita bladen. Jag maskinskrev alla noter, alla utkast, första utkastet, andra utkastet och ibland sjätte utkastet, och dessa vackra ’rena kopior’ som vi brukade ta till postkontoret i noggrant förseglade kuvert och posta till OUP [Oxford University Press, ö.a] ...Allt var mitt och allt var ditt. Jag var din och du var min. Hur kunde jag låta dig gå?

Deutscher-arkivet vid Institutet för samhällshistoria i Amsterdam innehåller tusentals telegram, utkast, brev, anteckningar, räkningar och manuskript. Deutscher, vars biografi om Trotsky är på 1 500 sidor, lämnade ytterst lite introspektivt eller självbiografiskt material efter sig förutom denna utskrift, i arkivkatalogen benämnd ”Isaacs försök att skriva memoarer”. Först 2014 kom det till Amsterdam sedan Deutschers ende son, Martin, avlidit. Det har strukturen av en dagbok och består av en introduktion (mitt intalade födelsedagsbrev) till Tamara – ”Jag sov ingenting i natt ... Jag var helt skyddslös mot anstormningen av alla minnen och spöken från ett halvsekel som gick till attack mot mig natten till min sextioårsdag” – och tre långa inledningar (3 och 4 april samt 10 maj 1967) maskinskrivna på cirka trettio A5-sidor. Den våren var han gästföreläsare vid Harpur College i Binghamton, New York, och jurymedlem i första omgången av den Internationella krigsförbrytartribunal som Bertrand Russell samlat för att granska USA:s intervention i Vietnam. De båda första inledningarna blickar tillbaka på hans första månader i London och hans erfarenheter av den polska exilarmén, den sista ägnas utvecklingen av Russeltribunalen i Stockholm och återger hans ”obehagliga konflikter och gräl” med flera av medlemmarna av tribunalen, bl a Sartre och de Beauvoir (”de är helt klart dugliga, starka personligheter, men också godtyckliga, torra

och trångsynta. Han är liten, senig och ful; hon har det obehagliga utseendet hos en despotisk priorinna i ett katolskt kloster”).

De två första artiklar Deutscher fick publicerade i *Nasa Przegląd* handlar om hans intryck under resan till London. På tåget från Bytom (eller Beuthen, den schlesiska staden på den tyska sidan av förkrigstidens gräns till Polen) till Strasbourg rådde en tryckande, ”närmast buddhistisk”, tystnad:

Dagens tyskar förkroppsligar, med en klarhet utan motstycke, symbolen av själva deras väsen: en mun med sju insegel. Ju högre och hesare deras ledare talar, och ju mer hysteriskt folkmassorna ropar 'Sieg Heil!' i högtalarna, desto djupare och mer ogenomträngligt blir folkets tystnad. Ju mer det uppnår, och ju mer Tredje rikets makt växer, desto mäktigare blir kåren av spioner [*szpiegostwo*] som vaktar över medborgarens 'entusiasm'.

Deutscher försökt bryta denna tystnad med att ge sig ut i ”den farliga terrängen av en nästan politisk diskussion” med en ung kader i NSDAP, som var ivrig med att upplysa ”utlänningen” om de ekonomiska mirakel Hitlers stat medfört. Medan tåget rullade genom Sachsen och Bayern klev stora grupper av ”uselt klädda, uppenbart småberusade eller fulla” arbetare på tåget, på kavajslagen kunde man läsa ”Västfronten 1938-1939”. Tusentals arbetare hade blivit mobiliserade sedan 1936 (till att börja med i hemlighet) för att bygga bunkrar, tunnlar och stridsvagnsfällor längs Siegfried-Linjen. Arbetarna var packade som sardiner i tredje klassvagnarna och krävde att bli flyttade till de nästan tomma första- och andra klassvagnarna. När gendarmerna på tåget anlände ropade en av de äldre karlarna trotsigt: ”Inte alla judar har utrotats än” och enligt Deutscher gestikulerade han ”rasande i riktning mot patrullen som om de tre polismännen förkroppsligade all makt och alla brott från den internationella judendomen – ”Alldeles för många judar springer omkring fortfarande. Men räkenskapens dag är snart inne.”

Hans andra artikel kontrasterar de franska reservisterna, informella men värdiga, med de tyska soldaternas robotmässiga rörelser på andra sidan Rhen. I närheten av katedralen i Strasbourg stötte han på en grupp polska judar, som etablerat sig där några år tidigare och som nu berättade att ”det tyska inflytandet bland befolkningen i Alsace är minimalt, de politiska strömningar som är starka här är de franska fascisterna”. I Paris hade reservisterna ”mobiliserats diskret” för att undvika panik och byggnader och hotell var täckta av affischer om hur man skulle bete sig vid en evakuering, ”men Paris invånare försöker att inte bry sig alltför mycket om allt sådant – de har sett det sedan i september” i samband med Münchenkrisen. Flyktingar från Österrike, Tjeckoslovakien, Spanien och andra ställen har fylkats till staden, men då de inte hade boende- eller arbetstillstånd försökte de nu undvika polisen. ”I denna huvudstad av demokrati, konst och kultur stryker tusentals personer omkring ... och avundas hundarna i Paris”, skrev Deutscher. ”Daladiers regering utfärdade ett dekret om mobilisering av alla utlänningar mellan 18 och 48 år för militär- och civiltjänstgöring i händelse av krig. Deutscher rapporterade om ett samtal där en flykting från Tyskland frågat en ”vanlig” fransman: ”Vi är tvungna att dö för Frankrike, men när ska vi få rätt att leva här?”

Åtskilliga artiklar från Storbritannien följde sedan. ”Mina vänner var förtjusta över dem”, skrev Deutscher, ”och förklarade att jag aldrig förut skrivit med så mycket kraft och framför allt inte med så mycket humor som de månaderna.” Men han var deprimerad, ensam och rädd. ”Andra eller tredje veckan efter min ankomst drabbades jag plötslig av en övermäktig känsla av vansinne. Jag trodde att jag höll på att förlora förståndet och bli galen.” Han sökte professionell hjälp och började ”seriöst” läsa Freud i ett försök att analysera sig själv. Han kom också i kontakt med en grupp polsk-judiska författare, men diskussionerna med dem gjorde att han kände sig främmande. ”De judiska författarna ... gladde sig närmast åt varje tecken på att kriget närmade sig.” När Deutscher sade att utsikterna till väpnad konflikt med

nazistregimen inte kunde göra någon jude ”uppåt” och att miljontals judar skulle få ”lida förfärligt” blev de ”upprörda” och hävdade att Storbritannien, Frankrike och den polska armén skulle invadera Tyskland och neutralisera Hitler innan någon massaker kunde ske. De talade om för honom att han ”drömde”. ”Jag hörde också refrängen, för det hade nästan blivit en refräng: du är galen, du är galen, det du säger är galenskap. Du är defaitistisk och galen.” Och det fick honom att ”ställa sig frågan om de inte hade rätt”.

Den 9 augusti 1939 publicerade Deutscher en artikel om det sista parlamentssammanträdet före sommaruppehållet – en artikel fylld av ilska och onda aningar – och åkte sedan till Côte d’Azur, där Singer och hans familj semestrade. De hade sedan sällskap till Paris, dit de kom den 1 september, just när Luftwaffe började bombardera Warszawa. ”Paris var ett infernaliskt spektakel: nervositeten, panikkänslorna hos befolkningen var obeskrivliga ... en taxichaufför som hörde oss tala polska utropade: ’C’est à cause de vous, Polonais, que nous avons la guerre maintenant’ [det är ni polacker som rår för att vi hamnat i krig nu] och sedan vägrade han köra oss längre.” Deutscher lämnade Frankrike ”med det sista civila fartyget” och återkom till London precis i tid för att höra Chamberlains krigsförklaring på radio. ”Jag litade på att England skulle klara av attacken från Tredje riket, en uppfattning som skakades av den totala brist på förberedelser jag noterade efter återkomsten.”

Singer återvände till Polen och lämnade kvar familjen i Paris. Några dagar senare var han i Gdansk på ett polskt regeringståg, som var tänkt att föra redaktionerna på ett antal tidningar i Warszawa i säkerhet i Lviv. Han hamnade i Riga med hoppet om att kanske ta sig till Stockholm via Tallinn. Men när Riga hamnade under sovjetisk kontroll i juni 1940 befann sig Singer fortfarande där. Han blev stoppad av en polisman för att ha gått omkring oförsiktigt och fängslad då han inte kunde betala böterna. De lokala myndigheterna identifierade honom som ”borgerlig journalist” och han skickades till Vorkuta, ett av de värsta strafflägren i Sovjet. ”Den stackarn”, skrev Deutscher, ”för denna försummelse fick han betala med två års deportering till koncentrationslägren”. (När tyskarna invaderat Sovjetunionen frigavs Singer, och flera tusen andra polacker, han fick arbete som pressofficer vid den polska regeringens exilambassad i Kujbysjev och lyckades till sist ta sig till London 1943.)

Krigsutbrottet innebar att Deutschers inkomster av journalistiken upphörde eftersom *Nasa Przegląd* slutade utkomma. Hösten och vintern 1939-1940 tillbringade han ”nästan svältande och hemlös”. Han bodde hos en judisk familj i Wood Green, där han fick sova i ”två fåtöljer som skjutits samman”. ”Not kennt kein Gebot”, nöden har ingen lag, och jag började skriva på engelska.” Han skickade en första artikel till *New Statesman* och fick sedan långt därpå ”ett förtryckt brev” där han artigt tackades för sitt bidrag. Samma text (om Sovjets ockupation av östra Polen) skickade han också till *The Economist* som accepterade den. ”Jag trodde mig ha löst de flesta av mina ekonomiska problem, men det hade jag inte ... *The Economist* betalade mycket eländigt.” Hans första arvode täckte inte ens den summa han lånat ihop medan han arbetade på artikeln. Men han fortsatte skriva. Biträdande chefredaktören på *The Economist*, Donald Tyerman, bad honom komma upp på redaktionen för ett samtal. ”Jag var rädd för att om han insåg att jag varken förstod talad engelska eller själv kunde tala språket, skulle han inte tro att det verkligen var jag som skrivit artiklarna och behandla mig som en bedragare”. Därför tackade han nej till inbjudan. Långt senare sade Tyerman att hans avsikt varit att erbjuda Deutscher jobb. Deutscher ”ansåg det vara fel ... att få flyktingunderstöd, *zapomaga*, från ambassaden som ju representerat Pilsudskiregimen”, men var så fattig ”att jag inte hade råd med kuverten att lägga artiklarna i, därför gick jag hela vägen från Turnpike Lane i Wood Green, där jag bodde, till Fleet Street och lade brevet i tidningens brevlåda.”

”En trotskistisk smågrupp” hjälpte honom lite. ”Det var fattigt folk de också – men någon gång såg de till att jag fick ett mål mat.” Detta var med största säkerhet *Revolutionary Workers’ League*. Deutscher hade under pseudonymen Josef Bren bidragit med några kortare

artiklar till deras tidning *Workers' Fight*. Han anslöt sig aldrig till gruppen och iakttog med avsmak krigstidens brittiska trotskism. ”Trots att alla deras medlemmar var ärliga och bra personer var deras politiska tänkande så infantilt att det bara bekräftade min uppfattning att Fjärde internationalen var hopplös ... Bortsett från Trotskij själv var Fjärde internationalen noll.”

I detta läge gör Tamara Deuschers utskrift en loop tillbaka och upprepar historien i mer återhållsam form (även om det fortfarande talas som ”barnsliga, obetydliga, löjeväckande småseker”). Trotskij pläderade för revolutionär defaitism, en ståndpunkt Lenin formulerat under första världskriget. Var den fortfarande giltig? ”Jag ansåg det mycket svårt att besvara det med Nej rätt och slätt.” Den avgörande skillnaden nu var att Sovjetunionen gått med i konflikten, vilket Deutscher förutsett: ”Jag hyste inga tvivel om att den nazi-sovjetiska pakten skulle visa sig vara ett kort mellanspel.” Det var en elementär plikt för varje socialist att göra motstånd mot nazistisk ockupation, men skulle motståndet ske ”först när den lyckats eller skulle allt föras för att förhindra den?”

Med all sin briljans försökte Trotskij lösa cirkelns kvadratur. Han rekommenderade villkorslöst försvar av Sovjetunionen, ovillkorlig revolutionär defaitism förstärkt med sabotage inom Tredje riket och de länder som var llerade med Hitler, samt något som liknade villkorlig revolutionär defaitism i de allierade demokratierna. Han gav de brittiska arbetarna rådet att medverka i alla krigsinsatser avsedda att hjälpa Sovjetunionen men att i övrigt förbli defaitistiska. Han försökte inte ens förklara hur man under kriget kunde skilja på och separera operationer till hjälp för Sovjetunionen och sådana som inte var det. Hans råd föreföll mig opraktiskt, orealistiskt ... Jag hade känslan att ett framhårdande i revolutionär defaitism var fel på något sätt.

Deuschers bidrag i *Workers' Fight* under 1940 har inget över sig som påminner om bestämt avståndstagande från revolutionär defaitism: det är möjligt att Tamara Deutscher ändrat makens formuleringar, men utan de ursprungliga bandinspelningarna är det svårt att säga med säkerhet. Vad som däremot står klart är att han inte kunde gå med på socialpatriotismen hos Labourpartiet eller de flesta inom vänstern. ”Det var bara för banalt för mig, för konventionellt och alltför uppenbart baserat på de normala borgerligt demokratiska utgångspunkterna och förutsättningarna för deras politik.” Ur stånd att peka ut den korrekta vägen framåt bestämde han sig för att avhålla sig från kollektivt politiskt agerande. ”Och det har jag gjort alltsedan dess. Jag har inte tillhört något parti, någon grupp, någon sekt eller någon utbrytning eller koteri. Jag har talat i egen sak hela tiden. I september och oktober 1939 kunde jag förstås inte föreställa mig att jag var på väg att dra mig undan från politisk aktivitet för gott.” Detta var Deuschers reträtt till ”vaktornet”.

Hösten 1940, efter att ha kommit över ”efterverkningarna av mitt nervsammanbrott” bestämde han sig för att efterkomma uppmaningen att enrollera sig i den polska armén i exil. En del av de polsk-judiska ungdomar ”som jag undervisat då och då” reagerade med ”upprördhet”; de kunde inte förstå att en jude skulle vilja bli indragen i de polska styrkorna, ”där antisemitismen var utbredd”. Han vidhöll emellertid att den främsta plikten för varje polsk medborgare var att ansluta sig till kampen mot Hitler. ”Utan att någonsin ta avstånd från mitt judiska ursprung kände jag mig ändå inte nationellt som jude, utan som polack.”

Den 2 november 1940, dagen efter att ha enrollerat sig, närvarade Deutscher vid sitt första möte med Förbundet av polska journalister i exil, enligt en maskinskriven notis av Tamara bifogad till memoarerna och daterad 15 september 1967: ”Låt mig få vara med orm det igen”, skriver hon. ”Hur var det vi träffades?” Tamara Frimer var journalist och sekreterare i förbundet. Hennes uppdrag var att anteckna namnen på de närvarande och samla information om andra journalister runt om i Europa. ”Det var en som kommit försenad till mötet: Isaac Deutscher.” Hon hälsade honom med en ”ovänlig grymtning: Kunde du inte ha kommit lite tidigare”. Hon fortsätter: ”Isaac brukade säga att den meningen, inte grymtandet, blev ett av

tre ledmotiv i vårt liv tillsammans.”

Den polska armén i exil hade byggts upp av general Sikorski utifrån de trupper som skeppats över till Storbritannien efter Frankrikes fall och var placerad i militärläger i Skottland. Deutscher fullbordade sin grundutbildning vintern 1940-41 omgiven av förkrigstidens Pilsudskianhängare inom militär och administrativ elit. ”Vid ett tillfälle gick det tio officerare på en menig ... Varannan soldat var en f d *voyevoda* eller *starosta* [högt uppsatt ämbetsman eller politisk storhet] eller en riksåklagare eller hög dignitär på ministernivå.” Avdelningarna i St Andrews, inkvarterade i stadens ”angenäma gästvillor” liknade en ”klubb för överklassen”. Officerare av högre rang kallade sådana de bedömde som tillhörande lägre sociala klasser för *zupaki*, eller soppätare. Bataljonen ”var ett drivhus för intensiva politiska intriger, debatter, med många hemliga sällskap, de flesta fascistiska eller fascistinspirerade, aktiva i leden”. Det var bara en tidsfråga innan Deutscher skulle få problem.

Vid ett tillfälle, i närvaro av den general som förde befälet över den polska kåren i Skottland, hemföll officiella talesmän helt öppet åt antisemitisk och antikommunistisk propaganda. Jag steg upp, iakttagande alla regler för militärt uppträdande och ställde ett antal vassa och besvärande frågor. Ett obeskrivligt larm uppstod. Generalen försökte förgäves lugna ned det hela men resultatlös. Någon försökte ge sig på mig, men jag blev genast omringad av ett antal judiska soldater ... och av några icke judiska vänner som stödde mig.

Några dagar senare hördes Hitlers tal om det ”judiska problemet” i Europa på radion under lunchen i officersmässen. ”De flesta av mina så kallade vapenbröder applåderade. Jag steg upp, ställde till med en scen och det blev nästan slagsmål. Sådant inträffade gång på gång.” En judisk soldat utsattes för en antisemitisk förolämpning av en ung officer, soldaten svarad med att slå officeren i ansiktet, blev ställd inför krigsrätt och dömd till flera års fängelse. Deutscher drev kampanj för honom lyckades få honom frigiven. ”Med eller mot min vilja blev jag något slags ledare för alla judiska soldater i den polska armén i Skottland.” ”Flera hundra” av dem vände sig till honom. Det ledde till att de polska myndigheterna i London som bestraffning skickade honom till ett läger i Ladybank i Fife, där de flesta soldaterna var ”kriminella eller bara trasproletärer” (många hade suttit fångna i Frankrike och frigetts i största brådska för att förstärka Sikorskis armé). Deutschers skildring av sin tid i armén slutar här. I mars 1942 var han ute ur armén och tillbaka i London som Rysslands- och Östeuropa-korrespondent för *The Economist*.

Under hela 1943 och 1944 fortsatte fallen med dålig behandling, namninsamlingar för överföring till brittiska armén och hot om krigsrätt och andra bestraffningar att öka i DN polska armén i exil. Tvåhundra judiska soldater utnyttjade en permission för att desertera och krävde att få bli överförda till den brittiska armén. Soldaternas klagomål, som dittills viftats bort av polska och brittiska myndigheter, nådde nu Tom Driberg, då parlamentsledamot för oberoende vänstern, som tog upp frågan i parlamentet i april 1944, mot inrådan från den officielle talespersonen för det judiska samfundet i London.

Deutscher hade rapporterat om antisemitismen i den polska armén till Szmul Zygielbojm, den ende representanten för *Bund* (en judisk socialistisk politisk organisation) i det Nationella råd, som va rådgivare till den polska regeringen i exil. ”Av Zyg fick jag *Bunds* rapport om situationen i ghettona”, skrev Deutscher i en anteckningsbok den 24 juni 1942. ”Förfärliga siffror: 700 000 judar avrättade. Jag reste tvivel på rapportens äkthet.” Hans egen far, styvmor, halvbror och halvsystem hade suttit inspärrade i ghetton i Krakow sedan 1940. Samtliga skulle försvinna någon gång mellan sommaren 1942 och likvideringen av ghetton i mars 1943. Zygielbojms hustru och sextonårige son fanns bland offren i ghetton i Warszawa i maj samma år. Den 11 maj tillbringade Deutscher kvällen i Zygielbojms lägenhet vid Porchester Square och de både diskuterade hur man bäst skulle kunna öka medvetenheten om vad som var på väg att ske med de polska judarna: kanske skulle Zygielbojm avgå eller inleda en hungerstrejk. De skildes åt utan att ha fattat något beslut. Samma natt tog Zygielbojm sitt liv med en överdos natriumamyltal. Han efterlämnade en lång not riktad till

den polska exilregeringen: ”Med min död vill jag ge uttryck för min allra djupaste protest mot den passivitet med vilken världen åser och tillåter mordet på det judiska folket.”

Deutscher och andra som han är så gott som okända i dagens Polen. Att det förekom en viss antisemitism i Polen under kriget och i exilarmén erkänns nu, men den revolutionära tradition Deutscher hörde till har uttraderats ur Polens historiska minne. Den förföljdes av Sanacja-regimen³ i Warszawa och av Stalin före kriget och ströks ur historien under folkrepubliken. Under dem som har makten i Polen idag, högerpartiet Lag och Rättvisa, fortsätter utplånandet.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Isaac Deutscher var givetvis ett hatobjekt bland stalinister och maoister (t ex den amerikanske mao-stalinisten Bill Ash). Även en hel del trotskister kritiserade honom skarpt, bl a för att han var emot bildandet av Fjärde internationalen, men också för att han ibland ansågs fungera som en apologet för Stalin, i och med att han inte var tillräckligt kritisk mot Stalin och stalinismen. Exempel på sådana omdömen om Deutscher finns här: [Artiklar om I Deutscher](#). Se särskilt översiktsartikeln [Deutscher-debatten](#) av Marcel van der Linden, som tittar närmare på Deutschers syn på Sovjetunionen.

Deutschers viktigaste arbeten är hans biografi om [Stalin](#) och i synnerhet Trotskij-trilogin: [Den väpnade profeten](#), [Den avväpnade profeten](#) och [Den förvisade profeten](#). Men mycket annat är också läsvärt, t ex:

[Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#) och [Svar till kritiker](#) (om Stalinepoken)
[Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#) (bokslut över Sovjetunionen)

[Maoismen - dess ursprung och idé](#) och [Den stora Kulturrevolutionen](#) (kontroversiellt om Kina)

För exempel på Deutschers ibland märkligt okritiska inställning till händelser i Sovjet och Östeuropa, se [Oktoberrevolutioner i ny tappning](#) som handlar om revolterna 1956 i Polen och Ungern.

---

³ Sanacja var en polsk politisk rörelse som bildades efter 1:a världskriget, innan Pilsudskis statskupp 1926, och som kom till makten i kölvattnet av denna kupp. Det polska ordet *sanacja* kommer av latinets *sanatio*, som betyder helande och syftar på att rörelsen sade sig sträva efter att moraliskt läka det polska politiska samhället.